

Романько О.В.

<https://orcid.org/0009-0001-3138-652X>

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ У СКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ (1990–2014): ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено спробу дослідити становлення та розвиток Донецької обласної організації у складі Національної спілки краєзнавців України з 1990 по 2014 роки. Враховуючи специфіку Донеччини, важливо вказати на ті форми та методи краєзнавчої роботи, яка у взятий для аналізу історичний період розвитку суспільства проводилася у цьому краї. Методологічну основу роботи складають принципи історизму, науковості, об'єктивності, аналітичного та порівняльного методів. Наукова новизна визначається відсутністю ґрунтовних досліджень з історії краєзнавчого руху в Донецькій області саме у період з кінця ХХ по початок ХХІ століття. Зроблена спроба згрупувати досліджений матеріал у певні хронологічні рамки – етапи становлення та розвитку обласної краєзнавчої організації як самостійної структури у складі НСКУ. Поставлена мета дослідити перші три періоди, які охоплюють історичні рамки з початку зародження обласної краєзнавчої організації включно по 2014 рік. Висновками вважаємо наступні моменти: краєзнавчий рух на Донеччині, маючи давні історичні традиції, розпочав своє активне відродження у складі Всеукраїнської спілки краєзнавців з початку 1990-х років і досяг свого найвищого розвитку на початку ХХІ століття уже у складі НСКУ. При цьому він мав такі особливості, як масовість, різноманітність форм і методів діяльності, тісна співпраця із ЗМІ, активна видавнича діяльність. Знайшли місце й ті специфічні особливості, які, на нашу думку, виявилися більш характерними для Донеччини, чим для інших регіонів України: не належна підтримка членів Національної спілки України з боку владних структур, де керівниками були переважно члени партії регіонів; на форми та методи краєзнавчої роботи вплинули військові дії, в результаті яких частина міст і сіл Донеччини тимчасово опинилася в окупації.

Разом з тим у процесі дослідження виявилися і слабкі ділянки роботи, над якими слід було працювати у наступні роки: покращити зв'язок з державними та громадськими організаціями, активніше залучати молодь до краєзнавчо-дослідницьких пошуків, удосконалювати діловодство міських осередків, активніше досліджувати історію міст і сіл Донеччини тощо.

Ключові слова: краєзнавчий рух, рідний край, Донеччина, історичний період, краєзнавчі дослідження.

Постановка проблеми. Як одна з невід'ємних структур Національної спілки краєзнавців України, Донецька обласна організація пройшла непросту й довгу історію. Її шлях багато в чому схожий на становлення та розвиток інших обласних організацій України. Разом з тим у літописі українського краєзнавства шлях розвитку пізнання своєї історії на Донеччині мав свої помітні відмінності, на які вплинули особливості розвитку цього регіону: промислово-економічні, політичні, культурно-мистецькі, національні, географічні, природні тощо. На особливість краєзнавчого руху впливало й те, що порівняно з іншими регіонами

України Донецький край сформувався значно пізніше. Колонізація краю, за твердженням істориків, розпочалася з середини XVII ст. [6; 16]. А щодо розвитку соціально-економічного, суспільно-політичного, національно-культурного, то мова може йти ще про менший історичний відрізок часу – про «триста років самотності» [6].

Інтерес до історії та культури Донецького краю ніколи не припинявся, а, навпаки, в окремі періоди посилювався. Важливим є й те, що в останні роки науковці все частіше звертаються до питань детального вивчення окремих регіонів, до краєзнавчих питань. Говорячи про перспективи

розвитку регіоналістики, Я. В. Верменич не уявляє його без тісної і плідної взаємодії з розвитком краєзнавства: «Не меншою мірою майбутнє українського регіонознавства залежить від того, наскільки вдасться у новому тисячолітті зберегти і примножити масовість краєзнавчого руху» [2, с. 450].

Важливого значення розвитку краєзнавчого руху в кожному регіоні надавав фундатор Національної спілки краєзнавців України, її багаторічний керівник академік П. Т. Тронько, наголошуючи, що з метою виконання державної програми з краєзнавства «кожна обласна організація Спілки, кожний краєзнавчий осередок повинен зробити свій конкретний внесок» [24, с. 24].

Вважаємо, що необхідно аргументувати хронологічні рамки, взяті нами для дослідження: 1990–2014 роки. По-перше, цей історичний період залишається особливим у суспільному та політичному житті України. Разом з кардинальними змінами державного значення, у ці роки відбуваються й епохальні зміни у краєзнавстві: 9 січня 1990 року утворено Донецьку обласну краєзнавчу організацію, а 27 березня цього ж року відбувся I Всеукраїнський (Установчий) з'їзд краєзнавців, на якому утворено Всеукраїнську спілку краєзнавців. Дослідження завершуємо 2014-м, нелегким роком для України, в тому числі для Донецького краю: наша держава тимчасово залишилася без деяких своїх територій: РФ захопила Крим та частину Донецької та Луганської областей, утворивши там так звані ДНР та ЛНР. Саме події, які відбулися в 2014 році та продовжуються по сьогодні, змусили переглянути деякі аспекти державної політики не тільки щодо питань обороноздатності держави, її зовнішньої політики, а й необхідності провести кардинальні зміни у політиці внутрішній, в тому числі у сфері національно-патріотичного виховання населення, посилення роботи по вихованню любові до рідного краю, готовності стати на захист держави тощо. З подій 2014 року намітилися відповідні зміни у формах та методах краєзнавчої діяльності у краєзнавчих організаціях України. Краєзнавці Донеччини, разом із дослідниками рідного краю усієї України, вважають себе відповідальними за недостатній рівень національної самосвідомості частини населення України, що показали події 2014 року, особливо на теренах Сходу та Півдня України. Беремо на себе відповідальність сказати, що маємо ще не належний стан виконання вимог Статуту НСКУ, де з часу його прийняття у п. 1.3 записано: «Спілка виховує в громадян почуття національної самосвідомості,

глибокої поваги до історії, культури, мови, традицій українського народу...» [21].

Таким чином, події з 1990 по 2014 роки мають свою особливість, що дає нам підстави у своєму дослідженні обмежитися саме такими хронологічними рамками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питань розвитку краєзнавчого руху на Донеччині зверталось чимало авторів, зокрема керівники обласної організації Р. Д. Лях [9], В. І. Романько [20, с. 7–16], краєзнавці О. В. Баженова [1, с. 16–20], Т. К. Лисак [7, с. 20–23]; це питання досліджувалося у наукових працях І. Ф. Павлухіної [14], Т. Г. Пішванової [17] та ін.; про різноманітність форм та методів краєзнавчої роботи писали автори чисельних статей у періодиці Донецького краю, зокрема на сторінках обласної газети «Донеччина», в альманахах «Рідний край», «Донеччина: минуле і сучасність» та інших, повідомлялося у програмах радіо та телебачення, на Веб-ресурсах; про діяльність краєзнавців Донеччини говорили у звітних доповідях на з'їздах НСКУ її керівники П. Т. Тронько та О. П. Реєнт. Таким чином, помітний краєзнавчий рух по дослідженню та популяризації знань про рідний край, який активно розвивався на Донеччині у кінці ХХ – на початку ХХІ століть, не міг бути непоміченим, і у певній мірі свого часу він висвітлювався. І все ж автори публікацій не ставили за мету здійснити детального дослідження краєзнавчого руху упродовж перших років виникнення та розвитку Донецької обласної організації у складі Національної спілки краєзнавців України. Автори публікацій обмежувалися меншими хронологічними рамками, переважно аналізували окремі форми краєзнавчої діяльності, висвітлювали роботу окремих місцевих осередків без узагальнень в рамках області тощо. Тому виникла необхідність питання розвитку краєзнавчого руху на Донеччині дослідити та узагальнити більш ґрунтовно.

Постановка завдання. Ми ставимо такі завдання: дослідити процес становлення та розвитку краєзнавчого руху на Донеччині у період з 1990 до 2014 рр.; показати різноманітність форм та методів краєзнавчої роботи; відмітити особливості форм та методів краєзнавчої роботи дослідників Донецького краю у зв'язку з тими специфічними особливостями, які склалися саме в цьому регіоні України; у кінці статті зробити висновки та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Краєзнавчий рух, який широко розгорнувся в середині 1980-х років в Україні, в тому числі на Донеччині,

вимагав організаційного оформлення та єдиного координаційного центру. В окремих областях почали створюватися первинні осередки дослідників рідного краю: при школах, бібліотеках, Будинках культури, у вищих навчальних закладах, краєзнавчих музеях. Непоодинокими були приклади утворення міських (районних) краєзнавчих організацій, а то й обласних. Такі краєзнавчі об'єднання потребували методичних рекомендацій, обміном досвідом роботи, друкованих органів, врешті решт, створення центрального органу на взірць Українського комітету краєзнавства, як це було в 20-і роки ХХ століття. Такий орган зміг би зайнятися вирішенням усіх тих питань, які ставило життя у сфері відродження духовності та історичної пам'яті українського народу, дослідження та популяризації історії рідного краю.

27 березня 1990 року сталася історична подія – в Києві відбувся I (Установчий) краєзнавчий з'їзд, який проголосив відродження Всеукраїнської спілки краєзнавців, затвердив її Статут, обрав керівні органи Спілки. Головою правління обрано академіка АН України П. Т. Тронька. Серед делегатів того історичного з'їзду від Донецької області був Р. Д. Лях, професор Донецького державного університету.

У ході нашого дослідження, проаналізувавши шлях розвитку Донецької обласної краєзнавчої організації упродовж майже чверть століття, ми дійшли висновку, що окреслюються певні хронологічні періоди, які мають свої особливості в залежності від історичних обставин, використання тих чи інших форм та методів роботи, рівня активності краєзнавчої діяльності у конкретний історичний період, наявності дійових яскравих особистостей тощо. В залежності від цього, хронологічні рамки, взяті для дослідження, умовно поділяємо на такі періоди:

1-й період – організація та початок становлення Донецької обласної організації ВСК: 1990–1996 рр.; 2-й період – подальший розвиток, удосконалення форм та методів роботи: 1997–2003 рр.; 3-й період – активізація краєзнавчого руху, найвищий період розвитку: 2004–2014 рр.; 4-й період: пошуки нових форм та методів роботи у період часткової окупації Донецької області у зв'язку з розпочатою військовою агресією РФ: 2014–2022 (січ-лют); 5-й період: особливості діяльності краєзнавців Донеччини у період активних бойових дій: з лютого 2022 р. по сучасний час.

У нашій статті ми розглянемо перші три періоди, що охоплюють хронологічні рамки з 1990 по 2014 роки.

1-й період – організація та початок становлення Донецької обласної організації ВСК: 1990–1996 рр. Обласна краєзнавча організація на Донеччині утворена однією із перших в Україні – у Донецьку 9 січня 1990 р. відбулася установча конференція. Тоді було обрано правління, головою якого став професор Донецького національного університету Р. Д. Лях. Нам довелося попрацювати з двома документами, які це підтверджують.

У «Звіті про діяльність Донецької обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців» за період діяльності з січня 1990 по липень 1996 року за підписом її голови Р. Д. Ляха зазначається, що організація «була створена на Установчій конференції 9 січня 1990 року» [10].

У довідці за № 33 від 27 липня 2020 р. за підписом голови НСКУ О. П. Реєнта сказано: «Донецька обласна краєзнавча організація створена 9 січня 1990 р. за рішенням Установчої конференції Донецької області. 27 березня 1990 р. обласна організація на I (Установчому) краєзнавчому з'їзді увійшла до складу новоствореної Всеукраїнської спілки краєзнавців. На сьогодні Донецька обласна організація є територіальною структурною організацією Національної спілки краєзнавців України відповідно до Закону України про професійних творчих працівників і творчі спілки, Статуту НСКУ та Положення про Донецьку обласну організацію НСКУ» [3]. Тільки у трьох областях така подія сталася раніше: Рівненська ОО утворена 31 березня 1989 р., Черкаська ОО – 9 грудня 1989 р., Житомирська ОО – 5 січня 1990 р. [8, с. 46].

Нелегкими були перші кроки становлення обласної організації як нещодавно створеної структурної одиниці. На початковому етапі її розвитку, згідно звіту Р. Д. Ляха, обласна організація зросла з 97 осіб (1990 р.) до 385 – станом на середину 1996 р. «Єдиного обліку членів Спілки не створено» [10]. Краєзнавці бралися на облік в первинних організаціях. Облікові особові картки велися тільки у Слов'янській та Артемівській міських первинних осередках, членські квитки не виписувалися, членські внески не збиралися. Окрім того, «оскільки організація створювалася при обласній організації Фонду культури, вона не мала своїх коштів, будь-яких реквізитів, ревізійна комісія не створювалася» [там же].

На той час в Донецькій області первинні організації були створені в 12 районах, 15 містах. Помітний центр краєзнавства склався у Слов'янську: на базі педінституту 10 жовтня 1991 р. створено перший офіційний краєзнавчий осередок, про що у статті «Гуртуйтеся, краєзнавці!», повідомляла

місцева газета «Вісті» [18]. Слов'янська міськрайонна організація створена на установчій конференції 10 березня 1992 р.: затверджено статут, обрано правління та його голову, ревізійну комісію [15]. У статті «Краєзнавство – річ захоплююча» повідомлялося, що станом на червень 1992 р. «в організації налічується 152 особи. Більше ста з них одержали спеціальні посвідчення. Складено план роботи» [19]. Приклад у краєзнавчій справі тут показували досвідчені краєзнавці О. Духін, Т. Лисак, І. Овчаренко, В. Соловар, А. Шамрай, О. Шевченко та інші. Про успіхи слов'янських краєзнавців говорив в обласній газеті «Донеччина» голова Донецької обласної краєзнавчої організації Р.Д.Лях [9], академік АПН України Р.О. Мазуркевич у всеукраїнських виданнях: журнал «Рідна школа» [11, с. 22–23], «Педагогічна газета» [21]; писали про успіхи слов'янців літописні джерела Всеукраїнської спілки краєзнавців [23, с. 167–168].

Доволі кількісний осередок краєзнавців сформувався на базі Артемівського державного краєзнавчого музею. Організаційною роботою по об'єднанню краєзнавчих сил тут займався безпосередньо директор музею С. Й. Татаринів. В Артемівську в кінці 1991 р. (підписано до друку 29.10.1991 р.) у міській типографії побачив світ перший номер науково-популярного краєзнавчого журналу міськрайонного Товариства краєзнавців Артемівщини «Былое». На базі краєзнавчого музею та середньої школи № 11 вівся навчальний курс для старшокласників «Історичне краєзнавство. Основи музейної справи» [22, с. 3]. Уперше на Донеччині артемівцями започаткована міська краєзнавча премія імені Н. В. Вінк, однієї з перших керівниць музею. Вагомий краєзнавчий доробок мали такі досвідчені краєзнавці Артемівщини, як В. Замковий, О. Копил, Д. Кравець, В. Сутковой, С. Татаринів, О. Титова та ін.

У Красноармійську міське краєзнавче товариство «Оберіг» утворене 8 грудня 1991 р. [13]. Головою обрано викладача педучилища П. Є. Гайворонського, співголовою – директорку історичного музею Н. П. Бондаренко. До «Оберегу» почали активно долучатися вчителі, журналісти, студенти педучилища. У місцевій газеті «Маяк» у співпраці краєзнавців та журналістів виходила історико-краєзнавча сторінка «Оберіг», з якої читачі дізнавалися про маловідомі, а то й зовсім невідомі сторінки рідного краю, про знаних земляків; започаткована тут і рубрика «Найважливіші події в історії міста Красноармійська і району». Члени «Оберегу» Д. Білоконь, П. Гайворонський,

Р. Мазоха, Л. Овсяник були активними дописувачами обласної газети «Донеччина», учасниками наукових конференцій, презентацій, інших історико-краєзнавчих заходів.

Досвід краєзнавців Слов'янська, Красноармійська, Артемівська поширювався в періодичній пресі, по радіо й телебаченню, на краєзнавчих конференціях та семінарах. Згодом з'явилися міські осередки у Краматорську, Дружківці, Донецьку, Маріуполі, Сніжному...

Далі зупинимося на тих видах та формах діяльності, які сприяли об'єднанню краєзнавчих сил в регіоні, популяризації, становленню та укріпленню рядів обласної організації, поширенню знань про розвиток історії та культури на Донеччині. Виділимо з них наступні:

– у 1992 р. в Донецькому державному університеті започатковано наукове краєзнавче видання «Новые страницы в истории Донбасса». З 1992 р. Донецький обласний краєзнавчий музей розпочав видавати щорічний краєзнавчий збірник «Летопись Донбасса». У діловій співпраці редколегії газети «Донеччина» та правління Донецької обласної краєзнавчої організації побачили світ чотири номери історико-краєзнавчого альманаху «Рідний край» (1994–1997) [9, с. 3];

– в обласній газеті «Донеччина» краєзнавці Валерій Романько та Валерій Шептуха з початку 1994 р. започаткували щомісячну краєзнавчу сторінку «Рідний край». Редакція пропонувала читачам краєзнавчі конкурси, нові рубрики, були започатковані сторінки, які повністю присвячувалися діяльності тієї чи іншої міської (міськрайонної) краєзнавчої організації;

– у Слов'янську на базі педінституту проведено дві всеукраїнські конференції: «Краєзнавство в системі народної освіти: проблеми, пошуки, перспективи» (1994 р.) та «Теорія та практика професійної підготовки вчителя до краєзнавчої роботи» (1996);

– з 1998 р. на базі Донецької обласної бібліотеки ім. Н. К. Крупської спільно з обласною краєзнавчою організацією започатковані щоквартальні «Донецькі краєзнавчі читання»;

– краєзнавці Донеччини мали свої періодичні видання: журнал «Былое» (Артемівськ, 1991), альманахи «Відродження» (Слов'янськ, 1993), «Рідний край» (Донецьк, 1994);

– почали активно з'являтися видання із серії «Історія міст і сіл Донеччини»: за 1990–1996 роки краєзнавцями Донецького краю таких книг видано близько десяти. Це були переважно видання, які висвітлювали історію населених пунктів

Артемівська та Артемівського району, а також міста Маріуполя;

– розпочався активний випуск краєзнавчої літератури, переважно навчальної. Викладачі Донецького держуніверситету видали навчальні посібники з краєзнавства: В. Оліфіренко «Дума і пісня. Джерела літературного краєзнавства» (1993), В. Оліфіренко та Ф. Пустова «Таємниця духовного скарбу» (1994), викладач Слов'янського педінституту В. Романько видав навчальний посібник «Література рідного краю» (1995). Активну краєзнавчо-видавницьку діяльність розгорнули артемівські краєзнавці Замковий В., Терещенко В., Татаринов С., Шевченко А.; видали книги донецькі краєзнавці В. Пірко, П. Лаврів, Г. Тепляков; у Маріуполі презентували свої краєзнавчі дослідження П. Мазур, А. Проценко, Л. Яруцький та інші;

– велику роль в плані організації, об'єднанні краєзнавців Донецької області мала підготовка, а потім і самі видання – довідники «Хранителі пам'яті: о краєведах Донетчини» (Вип. 1, 1993) та «Хранителі пам'яті: краєведи Донетчини» (Вип. 2, 1995). Укладач В. Романько розшукував активних дослідників рідного краю, листувався з ними, збирав біографічні довідки про них та просив надати списки їхніх краєзнавчих видань. Таким чином, було зібрано й оформлено у нариси дані про 44 краєзнавців Донеччини, які увійшли до раніш названих довідників;

– друковане слово Донеччини зосереджувалося у бібліотеках області, особливо ретельно цим займалися у краєзнавчому відділі Донецької ОУНБ імені Н.К.Крупської (зав. відділом член ВСК Т. Дрьомова). Правління Донецької обласної краєзнавчої організації налагоджували тісні контакти як з обласною бібліотекою, так і з міськими, особливо з бібліотеками Красноармійська, Слов'янська, Краматорська, Маріуполя, Дружківки;

– народні традиції, звичаї, обряди вивчалися й пропагувалися у багатьох закладах освіти, при Будинках культури, в бібліотеках. Як приклад, у Донецькому державному університеті у зв'язку з вивченням курсів етнології (на історичному факультеті), української літератури (на філологічному), а також під час проведення краєзнавчої та етнографічної практик. Таку роботу вели й музеї, зокрема, Донецький обласний краєзнавчий музей, Артемівський, Маріупольський, Старомлинівський (кер. С. К. Темір), музей села Прелесне Слов'янського району (кер. О. І. Шевченко) та ін. Топоніміка краю плідно вивчалася

на філологічному факультеті Донецького державного університету під керівництвом проф. Є. С. Отіна.

Таким чином, уже у перше п'ятиріччя офіційної діяльності ДонОО у складі ВСК були помітні вагомні результати. І все ж координаційних зусиль з боку керівництва обласної краєзнавчої організації було недостатньо. У багатьох містах та організаціях не були створені краєзнавчі осередки, а ті міські, що існували у Слов'янську, Артемівську, Красноармійську, та первинні – на філологічному та історичному факультетах Донецького держуніверситету, у Маріупольському краєзнавчому музеї, працювали, як правило, без тісних зв'язків з правлінням обласної краєзнавчої організації.

Підсумки діяльності краєзнавців Донеччини за перші п'ять років (1990–1996) були підведені на звітно-виборчій конференції 25 червня 1996 року. У звітній доповіді голова правління Р.Д. Лях крім позитивних моментів, зупинився на питаннях, які потребували покращення. Серед першочергових завдань він виділив такі: «1. Завершити облік членів Спілки обласної організації. 2. Завершити організаційну структуру об'єднань краєзнавців області. 3. Вивчати історію зниклих сіл, порушити питання про повернення історичних назв населеним пунктам, майданам, вулицям і посилити пропаганду краєзнавчих матеріалів на сторінках газет, на радіо, телебаченні» [10, с. 3].

Успіхи донецьких краєзнавців були відзначені керівництвом ВСК. З трибун наукових краєзнавчих конференцій, чергових з'їздів ВСК називалися прізвища активних дослідників рідного краю з Донеччини, перераховувалися ті форми роботи, які використовувалися краєзнавцями шахтарського краю. Серед областей, де дослідники рідного краю одними з перших об'єдналися «майже в половині міст і районів», названі Черкащина, Рівненщина, Донеччина та Тернопільщина [25, с. 36]. Кращі краєзнавці Донеччини відзначалися грамотами, дипломами, почесними званнями. У 1993 р. звання «Почесний член ВСК» (пізніше перейменоване як «Почесний краєзнавець України») отримали Валерій Романько зі Слов'янська та Роман Лях з Донецька, у 1996 р. – Петро Гайворонський (Красноармійськ), Петро Добров та Олександр Бут (Донецьк).

2-й період – подальший розвиток, удосконалення форм та методів роботи: 1997–2003. Проведений у кінці 1996 року II з'їзд краєзнавців України дав потужний поштовх до активізації краєзнавчої роботи в Україні, в т. ч. на Донеччині. Продовжувалися вдосконалюватися уже

перевірені життям форми краєзнавчої діяльності, з'явилося й чимало нових. Удосконалювалася тематична краєзнавча сторінка «Рідний край», яку щомісячно видавала газета «Донеччина». З'являлися нові краєзнавчі видання, серед яких важливе місце займали дослідження з історії міст та сіл Донецького краю: історію населених пунктів досліджували артемівські та маріупольські краєзнавці, до них додалися автори з інших міст: П. Гайворонський з Красноармійська, М. Колодязний з Макіївки, В. Коцаренко з Краматорська.

На сторінках місцевих та обласних газет друкувалися статті на теми, які цікавили не тільки дослідників рідного краю, а й широку читаючу аудиторію; такі матеріали вчителі широко використовували у навчально-виховному процесі: про таких відомих людей рідного краю, як педагог Микола Корф, поет Микола Чернявський, педагог та просвітянин Микола Фененко, актор та режисер Леонід Биков; досвідом краєзнавчої роботи ділилися вчителі, керівники гуртків; чимало статей присвячено історії заснування населених пунктів; описувалися такі заповідні місця Донеччини, як Кам'яні Могили, Хомутівський степ, заповідник «Кальміуський»; були рецензії на нові краєзнавчі видання та ін.

Після смерті Р.Д. Ляха (14 березня 2002 р.) обов'язки голови обласної організації більше року виконував один із його заступників, а саме В. І. Романько. 15 жовтня 2003 р. відбулася обласна звітно-виборча краєзнавча конференція, на якій заслухано звіт правління за період з 1997 по 2003 рр., очільником краєзнавців Донеччини обрано В. І. Романька, обрано й делегатів на III з'їзд ВСК [4, с. 3].

III з'їзд ВСК відбувся у Києві 29–30 жовтня 2003 р. Серед його делегатів були 6 представників Донецької області [26, с. 19]. Чимало важливих завдань поставив з'їзд перед делегатами, перед всіма краєзнавцями України. У своїй доповіді керівник спілки П. Тронько назвав почесним обов'язком дослідників рідного краю «з залученням нових архівних документів докласти всіх зусиль до видання нової багатотомної «Історії міст і сіл» [26, с. 41]. Про успіхи та ті завдання, які стояли перед краєзнавцями Донеччини, на з'їзді виступив голова правління В. І. Романько [26, с. 64].

3-й період – активізація краєзнавчого руху, найвищий період розвитку: 2004–2014 рр. Десятиріччя після III з'їзду ВСК до початку військових дій в Донецькій області (12 квітня 2014 р.), на нашу думку, вважається найбільш плідним у діяльності обласної краєзнавчої організації.

Вагомим на здобутки став він і для всеукраїнської спілки: у 2008 р. згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2008 р. № 908 вона отримала статус національної [8, с. 5].

12 червня 2009 р. відбувся пленум правління Національної спілки краєзнавців України, на якому були прийняті Методичні рекомендації по організації роботи регіональних осередків НСКУ – пов'язано це було, перш за все, у зв'язку з новим статусом Спілки. Керівництво ДонОО офіційно зареєструвало свою організацію, були юридично оформлені такі установчі документи: Положення про ДонОО НСКУ (прийнято установчою конференцією ДонОО НСКУ 20.10. 2009 р., протокол № 1. Затверджено рішенням президії правління НСКУ від 16.09. 2010 р., зареєстровано Головним Управлінням юстиції в Донецькій області, наказ № 486/1 від 27.10.2010 р.); Свідоцтво про державну реєстрацію творчої спілки № 12 від 27.10.2010 р., зареєстровано в Управлінні юстиції Донецької обл.; довідка АБ № 025537 з єдиного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) від 12.11.2010 р.; свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи: серія А01, № 713506 від 04. 11.2010 р.

У третій період свого розвитку правління ДонОО запровадило нові форми діяльності:

- започатковано обласну відзнаку «Кращий краєзнавець року» (рішення XVI обласної конференції від 20.10.2008 р.);

- започатковано літературно-мистецьку премію імені Михайла Петренка (рішення XIX обласної конференції від 28.01.2012 р.) [8, с. 183];

- запроваджені історико-краєзнавчі читання: «Незламний дух Олекси Тихого» (спільно з ГО «Товариством Олекси Тихого»); «Стусівські читання» (спільно з Фондом В. Стуса, керівник, член НСКУ О. Федоров); «Срібні дзвони»: до Дня пам'яті В. Сосюри (спільно з відділом культури Дебальцівської міськради);

- провели низку заходів до 200-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка: з редакцією газети «Донеччина» організували обласний конкурс «Донецька Шевченкіана», видали чималу кількість статей та книг, відкрили пам'ятні дошки тощо. Про внесок краєзнавців Донеччини у відзначення ювілею Великого Кобзаря голова правління В. Романько доповів на XIII Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції, яка відбулася 24–25 жовтня 2014 р. в м. Каневі [5, с. 318–323];

- з ініціативи та при безпосередній участі краєзнавців відкриті пам'ятні дошки В. Сосюри

на будинку навчального корпусу Слов'янського педуніверситету (2004), М. Петренку на будинку Слов'янської міської бібліотеки (2012), Т. Шевченку на початку вулиці у Слов'янську, названої в честь поета (2014); пам'ятний камінь на місці колишньої садиби батьків М. Петренка у Слов'янську (2012);

– згідно рішення XVI обласної конференції організували конкурс на кращий громадський музей, в результаті якого п'ять переможців рекомендовані до участі у всеукраїнському конкурсі на кращий громадський музей України, де вони гідно представили Донецький край [8, с. 186];

– у ці роки найбільш повно поповнилася бібліотека із серії «Історія міст і сіл України: за десятиріччя досліджено історію близько 30 населених пунктів Донецького краю. Слід відзначити, що поряд з виданнями науковими, наповненими архівними матеріалами, документальними свідченнями, були й видання більш публіцистичного, аматорського характеру, але усі вони написані з любов'ю до рідного села чи міста, з рідкісними фото, спогадами про знаних людей рідного краю – такі видання теж мають право на видання та заслуговують слова подяки.

На ці роки припадає проведення IV (28 жовтня 2008 р.) та V (позачергового, 23 січня 2012 р.) з'їздів НСКУ, участь у роботі яких брали делегати від Донецької обласної організації. Про роботу краєзнавців Донеччини на цих з'їздах звітував голова правління В. І. Романько [27, с. 57–60; 28].

Таким чином, наше дослідження III періоду розвитку Донецької краєзнавчої організації (2004–2014) засвідчило, що краєзнавці були в постійному пошуку нових форм діяльності, удосконалювали їх і зробили доволі чимало у питаннях дослідження та популяризації знань про Донецький край.

Говорячи про особливості усіх трьох періодів краєзнавчого руху, які ми досліджували з 1990 до 2014 року включно. Варто наголосити на тих специфічних рисах, з якими зіткнулися у своїй роботі керівники обласної організації, міських осередків та й самі краєзнавці.

По-перше: нелегко було знайти повного порозуміння як з керівництвом обласної влади, так і з керівниками міських та районних виконкомів, депутатами місцевих органів, де на Донеччині у переважній своїй більшості вони були представники партії регіонів. Тому на вирішення національно-патріотичних питань, які ставили краєзнавці перед владними структурами, керівники йшли вкрай рідко, з відкритим небажанням, часто

затягуючи вирішення тих чи інших питань. Так, нелегко далось відкриття пам'ятних знаків Олексі Тихому у Дружківці, відкриття дошки В. Сосюрі у Слов'янську, зміни дат заснування окремих міст Донецького краю. Так і не вдалося присвяти Слов'янському педагогічному університету ім'я Володимира Сосюри – це питання ініціювала обласна краєзнавча організація, була згода вишівського педагогічного колективу, листи-підтримки з боку Національних спілок краєзнавців та письменників України, але тогочасні обласна влада та керівництво Міністерства освіти України не пішли назустріч. Незважаючи на все це, правління Донецької обласної організації все ж вдалося на офіційному рівні вирішити чимало важливих питань краєзнавчого характеру. Питання взаємостосунків керівництва обласної краєзнавчої організації з владними структурами потребує свого окремого дослідження.

По-друге: у зв'язку з військовими діями на Донеччині з початку 2014 року, з'явилися нові форми краєзнавчої діяльності: уточнення списків загиблих за звільнення міст і сіл Донеччини, волонтерська діяльність, спільні заходи з українськими військовими у бібліотеках, закладах освіти тощо. Усе це наклало певний відбиток на особливості роботи у краєзнавчих осередках Донецького краю.

Висновки. Краєзнавчий рух на Донеччині, маючи давні історичні традиції ще з кінця XIX століття, особливо розвинувся у 20-30-ті роки XX століття. Наше дослідження показало, що найбільш повно він досяг свого найвищого розвитку з кінця XX – на початку XXI століть, коли Донецька обласна організація у 1990 році увійшла до складу ВСК (з 2008 р. – НСКУ). Краєзнавчому руху Донеччини цього періоду характерні такі особливості, як масовість, різноманітність форм і методів діяльності, тісна співпраця із ЗМІ, активна видавнича діяльність. Разом з тим виявилися й такі ділянки роботи, які слід було посилювати: зв'язок з державними та громадськими організаціями, активніше залучення молоді до краєзнавчо-дослідницьких пошуків, удосконалення діловодства міських осередків і підняття їхньої активності та авторитету тощо. Деякі з цих питань почали покращуватися вже з 2012 року та в наступні роки, що охоплюють IV (2015–2022, лют.) та V (лютий 2022 по даний час) періоди розвитку краєзнавства на Донеччині. Але ці питання плануємо висвітлити у наступних наших публікаціях. Краєзнавчий рух на Донеччині має цікаву історію, специфічні особливості й потребує свого подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Баженова О. В. Основні напрями історико-краєзнавчої роботи на Донеччині. Форум краєзнавців Донеччини, 15 травня 2020 р.: доповіді учасників / за ред. Г. Р. Темірової. Вінниця – Слов'янськ: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2020. С. 16–20.
2. Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. К.: Інст-т історії НАН України, 2003. 516 с.
3. Довідка про створення Донецької обласної організації НСКУ. № 33. З поточного архіву НСКУ.
4. Краєзнавча конференція. Донеччина. 2003. 27 листопада. С. 3.
5. Краєзнавча Шевченкіана України: матеріали XIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, м. Канів, 24–25 жовтня 2014 р. / за заг. ред. О. П. Реєнта. – Черкаси: РВЦ ЧДТУ, 2014. – 364 с.
6. Кульчицький С., Якубова Л. Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини. Вид. 2-ге, доп. і переробл. К.: ТОВ «Вид-во “Кліо”», 2019. 720 с.
7. Лисак Т. К. Краєзнавча робота як одна з важливих складових освітнього процесу. Форум краєзнавців Донеччини, 15 травня 2020 р.: доповіді учасників / за ред. Г. Р. Темірової. Вінниця – Слов'янськ: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2020. С. 20–23.
8. Літопис Національної спілки краєзнавців України: 2008–2018 рр. До 10-річчя надання Спілці краєзнавців статусу національної / Нац. спілка краєзнавців України; за заг. ред. О. П. Реєнта; упоряд. Є. В. Букет, В. І. Дмитрук, Р. В. Маньковська, В. І. Милько. К.: НСКУ, 2018. 500 с.
9. Лях Р. П'ять років дії: до зібрання краєзнавців Донеччини. Донеччина. 1996. 25 червня.
10. Лях Р. Д. Звіт про діяльність Донецької обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців: рукопис. З поточного архіву НСКУ.
11. Мазуркевич О. Р. Воскресіння нетлінного, відродження заповітного. Рідна школа. 1994. № 8. С. 22–23.
12. Мазуркевич О. Р. Рідний край у шкільному навчанні. Педагогічна газета. 1995. 15 вересня.
13. Об'єднаємо краєзнавчі сили. Маяк (Красноармійськ). 1991. 3 грудня.
14. Павлухіна І. Ф. Історичне краєзнавство Донецької області в 50–90-і роки ХХ ст.: дис. ... канд. наук. 1999.
15. Петренко В. Утворено товариство краєзнавців. Вісті. 1992. 14 березня.
16. Пірко В. О. Заселення Донеччини у XVI–XVIII ст.: короткий історичний нарис і уривки з джерел. Донецьк: СВД, 2003. 180 с.
17. Пішванова Т. Г. Краєзнавчий рух в загальноосвітніх школах Донеччини 50–60-х рр. ХХ ст.: наук.-краєзн. дослідження. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2004. 80 с.
18. Романько В. Гуртуйтесь, краєзнавці! Вісті (Слов'янськ). 1991. 26 грудня.
19. Романько В. Краєзнавство – річ захоплююча. *Vicini*. 1992. 4 липня.
20. Романько В. І. Краєзнавство Донеччини: 30 років пошуків. Форум краєзнавців Донеччини, 15 травня 2020 р.: доповіді учасників / за ред. Г. Р. Темірової. Вінниця – Слов'янськ: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2020. С. 7–16.
21. Статут Національної спілки краєзнавців України (нова редакція). Київ, 2017. URL: https://nsku.org.ua/?page_id=5613 (дата звернення: 10.03.2026).
22. Татаринів С. Тричі народжений. Донеччина. 1995. 12 вересня. С. 3.
23. Творчий набуток краєзнавців України. Коротка бібліографія 1990–1996 рр. Донецька область / Всеукр. спілка краєзнавців. К., 1997. С. 167–168.
24. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи). К., 2000. 270 с.
25. Тронько П. Т. Звіт правління ВСК II з'їздові ВСК: доповідь. II з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (25 грудня 1996 р., м. Київ): матеріали та документи. К.: Рідний край.
26. III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29–30 жовтня 2003 р.). Матеріали та документи. К.: ВЦ «Академія», 2004. 160 с.
27. IV з'їзд Національної спілки краєзнавців України (28 жовтня 2008 р.). Матеріали та документи. Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д. Г., 2009. 232 с.
28. V (позачерговий) з'їзд НСКУ (23 січня 2012 р.). Матеріали та документи. К.: ПФ «Фоліант», 2012.

Romanko O.V. FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE DONETSK REGIONAL ORGANIZATION OF THE NATIONAL UNION OF LOCAL HISTORIANS OF UKRAINE (1990–2014): A HISTORICAL ASPECT

The article attempts to examine the formation and development of the Donetsk Regional Organization within the National Union of Local Historians of Ukraine from 1990 to 2014. Taking into account the specific features

of the Donetsk region, particular attention is paid to the forms and methods of local history work carried out in this area during the selected historical period of social development. The methodological framework of the study is based on the principles of historicism, scientific rigor, and objectivity, as well as analytical and comparative methods.

The scientific novelty of the research lies in the absence of comprehensive studies devoted to the history of the local history movement in the Donetsk region specifically during the period from the late twentieth to the early twenty-first century. An attempt is made to organize the studied material within certain chronological boundaries, identifying the stages of formation and development of the regional local history organization as an independent structure within the National Union of Local Historians of Ukraine. The aim of the study is to analyze the first three stages that cover the period from the establishment of the regional local history organization to 2014.

The study leads to the following conclusions: the local history movement in the Donetsk region, which has deep historical traditions, began its active revival within the All-Ukrainian Union of Local Historians in the early 1990s and reached its highest level of development in the early twenty-first century as part of the National Union of Local Historians of Ukraine. It was characterized by mass participation, a diversity of forms and methods of activity, close cooperation with the mass media, and active publishing work.

At the same time, several specific features were identified that, in the authors' opinion, were more characteristic of the Donetsk region than of other regions of Ukraine. These include insufficient support for members of the National Union of Local Historians from local authorities, many of whose leaders belonged to the Party of Regions. In addition, the forms and methods of local history work were affected by military actions, as a result of which some towns and villages of the Donetsk region were temporarily occupied.

The research also revealed certain weaknesses that required further improvement in subsequent years, including strengthening cooperation with state and public organizations, increasing the involvement of young people in local history research, improving documentation practices in city branches, and expanding studies on the history of towns and villages of the Donetsk region.

Keywords: *local history movement, native land, Donetsk region, historical period, local history research.*

Дата першого надходження статті до видання: 16.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026